

καὶ μὲ τοὺς γωνιαίους κίονας τοῦ τετρασύλου προπύλου. Ἐκ τῶν δεδομένων τούτων προκύπτει ὅτι ὁ πρόναος καὶ τὸ ἄδυτον εἶχον ἐσωτερικὰς διαστάσεις 2.50×4.60 μ., ὁ δὲ κυρίως σηκὸς 5×4.60 μ., δηλαδή τὸ βάθος τοῦ σηκοῦ ὑπελογίσθη ἴσον πρὸς τὸ ἄθροισμα τοῦ βάρους τοῦ προνάου καὶ τοῦ ἀδύτου, τοῦ τελευταίου τούτου προβάλλοντος πρὸς βορρᾶν συμμετρικῶς ὡς πρὸς τὸ προέχον ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τετραστυλον πρόπυλον.

β'. ΤΟ ΠΡΟΠΥΛΟΝ

Πίν. 2 Γ5 - Γ8

Κατὰ τὴν νέαν οἰκοδομικὴν φάσιν τὴν παλαιότεραν πρόστασιν τῆς νοτίας πλευρᾶς διεδέχθη τετραστυλον πρόπυλον, ἔχον πλάτος κατὰ τὴν σφριζομένην εὐθυ-

Εἰκ. 84. Ὁ ἑλληνιστικὸς ναὸς εἰσχωρῶν ἀπὸ Βορρᾶ εἰς τὴν ἱεράν οἰκίαν. (Ἄποψις ἀπὸ Βορρᾶ.)

τηρίαν 7.10 μ., μῆκος 5.18 μ.¹, ἀπέχον δὲ συμμετρικῶς ἀπὸ τῶν ἐκατέρωθεν γωνιῶν τοῦ ἑλληνιστικοῦ περιβόλου (εἰκ. 66). Τὴν μεταγενεστέρην κατασκευὴν τοῦ προπύλου μαρτυρεῖ τὸ μέγα πλάτος τῆς θεμελιώσεως τῆς κρηπίδος ($1.70 - 1.85$ μ. πίν. 2 Γ5 - Γ8 καὶ 3 Γ5 - Γ6), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ μικρὸν πάχος τοῦ περιβόλου καὶ τῶν παραστάδων τῆς παλαιᾶς προστάσεως (0.60 μ.), μετὰ τῶν ὁποίων συνδέεται ἀνοργάνως. Προσέτι ἡ θεμελιώσις τοῦ προπύλου εἰσχωρεῖ βαθύτερον, ὀλόκληρος δὲ ἡ κρηπίς μέχρι τῆς ὑποθεμελιώσεως παραμένει ἀσύνδετος πρὸς τὰς παραστάδας τῆς παλαιότερας προστάσεως, ὡς ξένον σῶμα (εἰκ. 85). Ἐπὶ πλέον τὸ μεταξὺ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου καὶ τῆς κρηπίδος τοῦ προπύλου ὀρθογώνιον κενόν, διαστάσεων

¹ Τὸ πλάτος τῆς κρηπίδος τοῦ 7.10 μ. εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ. Ὑπόκειται καὶ ἐδῶ ὁ ἐμβάτης

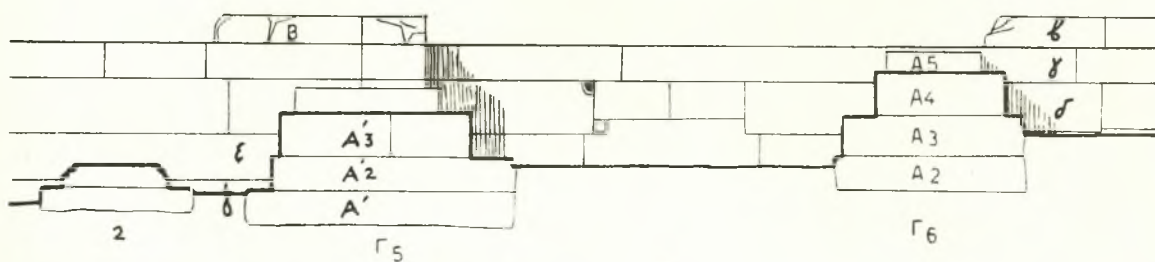
$M = 1.70$ μ. ἤτοι διαστάσεις τοῦ προπύλου $3 \times 4 M$.

0.65 × 0.80 μ., δὲν θὰ εἶχε λόγον ὑπάρξεως, ἐὰν ὄντως τὸ πρόπυλον ἦτο σύγχρονον¹. Ὡσαύτως αἱ στρώσεις τοῦ βαθμιδατοῦ κρηπιδώματος τούτου δὲν εὐρίσκονται εἰς ἀντιστοιχίαν πρὸς τοὺς δόμους τῆς κρηπίδος τοῦ οἰκοδομήματος, ἡ δὲ εὐθυνητρία Α3

Εἰκ. 85. Τὸ πρόπυλον ἐξ ἀνατολῶν.

εὐρίσκεται ὑψηλότερον, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ μέσον τοῦ ὁρατοῦ δόμου δ (πίν. 3 Α-Α' Γ5-Γ6, εἰκ. 86)². Τέλος ἡ διάφορος τεχνικὴ τῆς δομῆς, ὅπως οἱ μικροὶ τριγωνικοὶ ἀγκῶνες, αἱ μικραὶ αὐλακες συνδέσεως (μῆκ. 0.18 μ., εἰκ. 29γ), ἡ πλατυτέρα περιτέ-

Εἰκ. 86. Τομὴ προπύλου.

νεια, κοσμουμένη μετὰ τὴν κατὰ μίτρα περίτεχνον γραμμωτὴν χάραξιν, ὁμοίαν πρὸς τὴν περιτένειαν τοῦ ναοῦ Θ (εἰκ. 87), ἐπιβεβαιοῦν τὴν μεταγενεστέραν προσθήκην τοῦ προπύλου³.

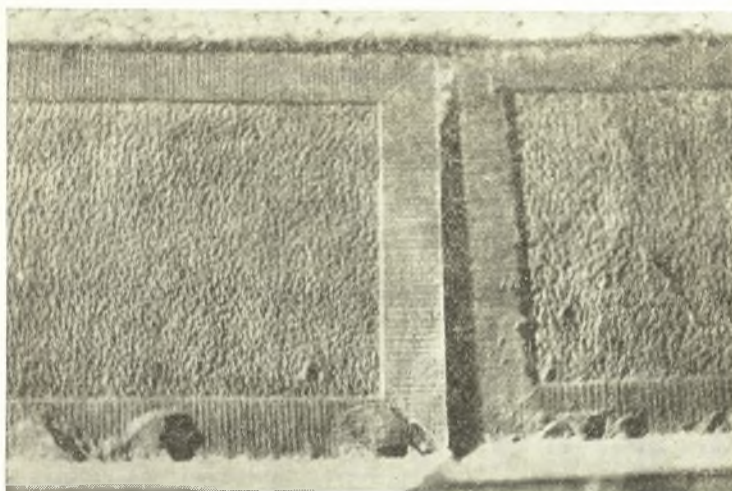
1 Ἡ ἐκατέρωθεν τῶν ναῶν Α, Θ καὶ Ζ προεσοχὴ τῆς κρηπίδος τῆς προστάσεως δὲν παρουσιάζει τὴν ἀνωμαλίαν τοῦ ὀρθογωνίου ἀρχιτεκτονικοῦ κενοῦ τοῦ προπύλου.

2 Ἡ ἐπὶ ὑψηλοτέρου δαπέδου κατασκευὴ τῆς εὐθυνητρίας τῆς βαθμιδατῆς κρηπίδος τοῦ προπύλου ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὰς πρὸ τοῦ οἰκοδομήματος σχη-

ματισθείσας ἐπιχώσεις. Ἐνεκα τούτου ἐθεωρήσαμεν καὶ τὸ βάθρον 1 οὐχὶ παλαιότερον τοῦ προπύλου, πιθανώτατα δὲ πολὺ μεταγενέστερον, ἐνῶ τὸ βάθρον 2 εἶναι περίπου σύγχρονον ἢ καὶ παλαιότερον ἐκείνου.

3 Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐπεξεργασίας τῆς περιτενείας εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Δήλου IG II 2², (I), 1670, στ. 18, ὀνομάζεται κατὰ μίτρα, ἐ] / γριβεῖ κατὰ μίτρα (= κατὰ-

Ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς τῆς κρηπίδος τούτου μαρτυρεῖ ἐπίσης τὴν πρὸς Δ. ἰδίᾳ κατωφέρειαν τοῦ ἐδάφους, διότι ἐνῶ ὁ δόμος τῆς δεξιᾶς (ἀνατολικῆς) πλευρᾶς (εἰκ. 86 Α3), ὕψους 0.42-0.43 μ., ἀποτελεῖ τὴν εὐθυνηθρίαν ταύτης, ὡν ὄρατος κατὰ τὴν ἀνωτέραν ἐπιφάνειαν, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ μέσον περίπου τοῦ δόμου δ, κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρᾶν, ὁ αὐτὸς δόμος εἶναι ἐλεύθερος, ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ ὑπ' αὐτὸν δόμος Α'2, ἰσοῦψης πρὸς τὸ βᾶθρον 2 (ἀνωτ. σ. 74 - 76). Ὅθεν εἰς μὲν τὴν ἀνατολικὴν πλευρᾶν τὸ ὄρατὸν τμήμα τῆς κρηπίδος ἀπετέλουν οἱ δόμοι Α4 καὶ Α5, εἰς δὲ τὴν δυτικὴν ὁ δόμος Α'3, ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ Α'2. Τῆς κρηπίδος διατηρεῖται πλήρως ἡ στρώσις Α3 - Α'3, ἀποτελοῦσα τὴν εὐθυνηθρίαν, ἐφ' ἧς ἔβαινεν ἡ ὑπεράνω βαθμιδωτὴ κρηπίς. Εἶναι

Εἰκ. 87. Λεπτομέρεια βαθμίδος τοῦ προνάου τοῦ ναοῦ Θ μετὰ τὴν κατὰ μίττα ἐγγράραξιν.

κατεσκευασμένη ἐξ ὀρθογωνίων λίθων, διαστάσεων 1.40 - 1.60 × 0.70 - 0.90 μ., τοποθετημένων ἐναλλάξ οὕτως, ὥστε εἰς τὸ μήκος τοῦ ἑνὸς δόμου (1.40 - 1.60 μ.) νὰ ἀντιστοιχοῦν δύο κατὰ πλάτος τοποθετημένοι λίθοι. Τῆς πρώτης ὄρατῆς στρώσεως (Α4), ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου τῆς κρηπίδος κατεσκευασμένης, διατηρεῖται ἡ ἀνατολικὴ πλευρᾶ, εἰς δὲ λίθος ἐπὶ τῆς δυτικῆς, πλησίον τῆς παραστάδος τῆς προστάσεως, ὕψ. 0.25 μ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια φέρει αὐλάκας συνδέσεως (εἰκ. 29γ) καὶ τετραγωνικὸν τόρμον γομφώσεως 4 × 4 ἐκ., βᾶθους δὲ 4-4,5 ἐκ. Ἡ ὄρατὴ κάθετος πλευρᾶ, εἰσέχουσα ὡς πρὸς τὸν δόμον Α3 κατὰ 0.08 μ., εἶναι ἐπιμελέστερον λαξευμένη. Ἐπ' αὐτῆς καὶ 0.205 μ. ἐσωτερικῶς τῆς

μίττα ἢ κατὰ μίττα, πρβλ. καὶ LIDDELL-SCOTT, ἐν λ. καὶ H. LATTERMANN, Griechische Bauinschriften, 1908, σ. 61). Ἡ τεχνικὴ αὕτη, τυχαίως γενομένη εἰς τὸ οἰκοδόμημα Ε' τῶν χρόνων τοῦ Πύργου (ἀνωτ. σ. 57), ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὸν ναῖσκον Ζ, βραδύτερον δὲ εἰς τὸ πρόπυλον καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸν ναῖσκον Θ (εἰκ. 87) συστηματικώτερον. Ἐδῶ αἱ παράλληλοι γραμμώσεις ἀπέβησαν αὐστηρῶς παράλληλοι καὶ βαθεῖαι. Μετὰ τὸ πλάγιον φῶς τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων αἱ δημιουργούμεναι φωτοσκιάσεις ἐπὶ τῆς περιτενεῖας καὶ τοῦ στικτοῦ ἀέρου προοδίδουν εὐχάριστον διακοσμητικότητά εἰς τὴν

ἐπιφάνειαν τοῦ λίθου, τονίζουσαι τὰς ὀριζοντίους ἀκμὰς τῶν βαθμίδων τῆς κρηπίδος. Ἀπόπειραν τοιαύτης διακοσμώσεως ἀποτελοῦν αἱ γραμμαὶ εἰς τὰς ἀκμὰς τῶν λίθων εἰς τὸν ναὸν Β3 Καλυδῶνος, E. DYGGVE, Das Laphrion, σ. 31, εἰκ. 23, 31 καὶ πίν. XXVIII, καὶ εἰς τὸν μέγαν ἀναλημματικὸν τοῖχον τοῦ Ἱεροῦ. Ὁμοίᾳ πρὸς τὴν κατὰ μίττα ἐγγράραξιν τοῦ ναῖσκου Θ τῆς Δωδώνης ἀπαντᾷ εἰς ἐνεπίγραφον πλάκα ἐν Θέρμῳ τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰ., Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ, ΑΔ 1, 1915, σ. 49(21), IG IX, 1, 76.

ἀκμῆς βαίνει ὁ πρῶτος ἀναβαθμὸς (Α5), τοῦ ὁποίου, ὡς ἐλέχθη, σφύζεται μόνον εἷς λίθος παρὰ τὴν δεξιὰν παραστάδα (εἰκ. 85-86) ὕψους 0.195 μ., πεποιημένος ἐκ καλῆς ποιότητος λευκοῦ ἀσβεστολίθου, ὡς καὶ ὁ τοιχοβάτης τοῦ ἑλληνιστικοῦ περιβόλου. Πέριξ τῶν ἀκμῶν περιτένεια, πλάτ. 0.03 μ., μὲ τὴν γνωστὴν κατὰ *μίττα* χάραξιν κτενίου, ὁμοίαν πρὸς τὴν χάραξιν τοῦ ναΐσκου Θ, περιβάλλει ἐλαφρῶς ἐξέχον ἄπεργον μὲ στικτὴν διακόσμησιν ὀδοντωτῆς σφύρας καὶ μικρὸν τριγωνικὸν ἀγκῶνα, διαστάσεων 8.5×7.5 ἐκ.¹

Ἐπὶ τῆς καθέτου πλευρᾶς, τῆς γειτονεύουσας πρὸς τὸν παρακείμενον ἐλλείποντα δόμον, ὑπάρχει πλατεῖα ἀναθύρωσις, ἐπὶ δὲ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τὸ ἥμισυ αὐλακος συνδέσεως, μήκους 0.088 μ.

Τὸ ὑπολειπόμενον μέχρι τοῦ τοιχοβάτου (β) ὕψος (0.39 μ.) ἀπαιτεῖ δύο εἰσέτι ἀναβαθμοὺς Α6-Α7, ὕψους 0.195 μ., πλάτους 0.25 μ., ὅσον καὶ ὁ κατώτερος Α5, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου καὶ 0.25 μ. ἐσωτερικῶς τῆς ἀκμῆς ἴχνη λαξεύσεως δεικνύουν τὴν θέσιν τοῦ ὑπεράνω ἀναβαθμοῦ Α6.

Εἰκ. 88. Ἴωνικὸν κιονόκρανον ἐξ ἀσβεστολίθου τοῦ προπύλου τῆς ἱερᾶς οἰκίας. (Τέλος 3ου π.Χ. αἰ.)

Τὸ πρόπυλον λοιπὸν ἀπετελεῖτο ἐκ πλατέος κρηπιδώματος μετὰ δύο ἐλευθέρων ἀναβαθμῶν καὶ τρίτου (Α7), τοῦ ὑποβατήρος, ἐφ' οὗ ἔβαιναν ἡ πρόστασις². Ἀφαιρουμένου τοῦ ἀθροίσματος τοῦ πλάτους τῶν τριῶν ἀναβαθμῶν τῆς κρηπίδος $(0.205 + 0.25 + 0.25) \times 2 = 1.41$ μ. ἀπὸ τοῦ πλάτους τοῦ προπύλου, ὑπολογιζομένου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀναβαθμοῦ Α4 εἰς 6.94 μ., προκύπτει πλάτος στυλοβάτου 5.53 μ. Ἐκ τούτου δέ, ἐὰν ἀφαιρέσωμεν πάλιν τὸ ἀθροῖσμα τῆς ἀποστάσεως τῶν ἀξόνων τῶν γωνιαίων κιόνων ἀπὸ τῶν ἀκμῶν τοῦ στυλοβάτου, ἴσον πρὸς 0.50 μ. περίπου, προκύπτει διαφορὰ ἴση πρὸς τρία μεταξόνια $(\frac{5.03 \mu.}{3} = 1.68 \mu.)$. Ὅμοίως δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν τὸ μήκος τοῦ προπύλου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ στυλοβάτου, ἴσον πρὸς $370 - (0.205 + 0.25 + 0.25) = 3.00$ μ.,

¹ Ὑπενθυμίζομεν ὅτι οἱ διακοσμητικοὶ τεκτονικοὶ ἀγκῶνες τοῦ τοιχοβάτου τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῖχου τοῦ κτηρίου (297-274 π.Χ.) εἶναι ὀγκωδέστεροι καὶ ἡμικυκλικοί.

² Ὅμοίως καὶ ὁ τετράστυλος ναὸς τοῦ οἰκοδομήματος Ε', ἡ πρόστασις τοῦ ναΐσκου Θ καὶ τοῦ δωρικοῦ

τετράστυλου Α ἔβαινον ἐπὶ τοιαύτης βαθμιδωτῆς κρηπίδος. Αἱ βαθμίδες τοῦ Θ ἔχουν τὴν αὐτὴν περίτεχνον ἐργασίαν, δηλαδὴ τὴν στίξιν τοῦ ἀπέργου καὶ τὴν κατὰ *μίττα* χάραξιν τῆς περιτενείας.

ὄσον δηλ. απαιτεῖται διὰ τὰ δύο μεταξόνια ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν πλευρῶν τοῦ προπύλου. Ὅθεν ἐπὶ τοῦ προπύλου, προστεθέντος βραδύτερον πρὸ τῆς παλαιᾶς προστάσεως, ἔβαινον ἐπὶ τῆς προσόψεως τέσσαρες κίονες, δύο δὲ ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν πλευρῶν. Τοιαύτη τετράστυλος πρόστασις διεπιστώθη ἐπίσης καὶ εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ ναοῦ, ὅστις ἐπίσης ἔφερε παρομοίαν βαθμιδωτὴν κρηπίδα. Τὸ γεγονός, ὅτι ἀμφοτέρωθεν τὰ κτίσματα φαίνονται σύγχρονα καὶ εὐρίσκονται εἰς πλήρη ἀντιστοιχίαν, ἐπιτρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι καθ' ὅμοιον τρόπον ἦτο κατεσκευασμένη καὶ ἡ κρηπίς τοῦ ναοῦ, ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν ἀναβαθμῶν ἐπίσης, διότι τὸ πλάτος τοῦ θεμελίου τοῦ ναοῦ (1.40 μ.) ἐπιτρέπει, ὡς εἴπομεν, τὴν ἀνάπτυξιν τριῶν ἀναβαθμῶν.

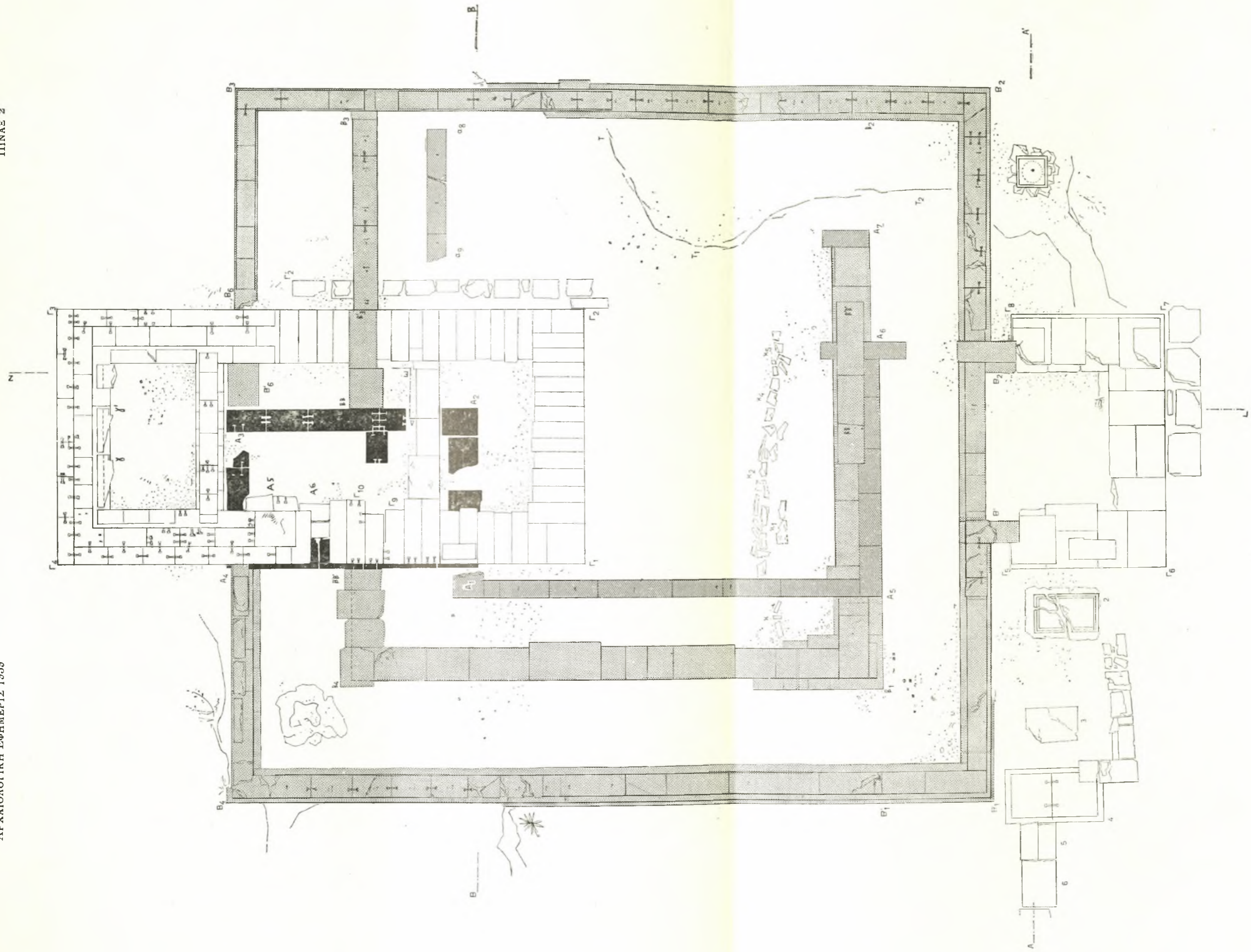
Ἐκ τοῦ ἀνευρεθέντος κατὰ τὰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς τοῦ Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗ παρὰ τὸ πρόπυλον ἀσβεστολιθικοῦ ἰωνικοῦ κιονοκράνου (εἰκ. 88)¹ καὶ ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ συλλεγέντων μικρῶν συντριμμάτων ἰωνικῶν κίωνων ὡς καὶ τμήματος βάσεως μὲ τὴν διπλὴν σπεῖραν (εἰκ. 89 - 90), προκύπτει ὅτι ὁ ναὸς καὶ τὸ πρόπυλον ἦσαν ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ναοὶ τοῦ Ἱεροῦ ἔξαιρέσει τοῦ Α.

Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ προπύλου διατηροῦνται κατὰ χώραν τέσσαρες ἐφθαρμένοι ὀρθογώνιοι λίθοι, ἀσύνδετοι μεταξὺ των (εἰκ. 66, πίν. 2), ἰσοῦψεῖς πρὸς τὴν εὐθυνητηρίαν, μήκους 4.10 μ., πλάτους 0.85 - 0.95 μ. Ἄν καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἔχει ἀποτριβή, ἔνεκα τῆς κακῆς ποιότητος τοῦ ἀσβεστολίθου, διακρίνονται εἰσέτι λαξεύματα ἐπὶ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου ἐξ Ἀνατολῶν λίθου, πλάτους 0.52 μ., πρὸς ἔδρασιν ἴσως ἀναβαθμοῦ τινος. Πιθανῶς λοιπὸν πρὸ τῆς προσόψεως τοῦ προπύλου ὑπῆρχε καὶ ἕτερος ἀναβαθμὸς, λόγῳ τῆς ἐκεῖ καταφερείας τοῦ ἐδάφους.

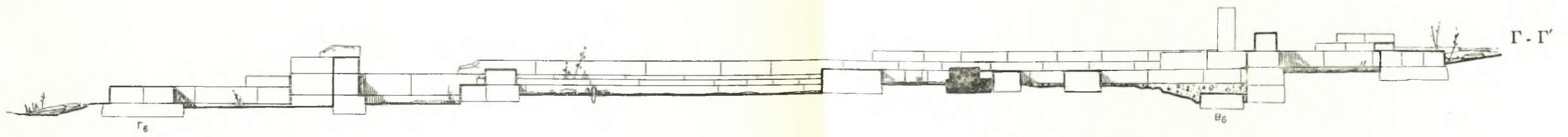
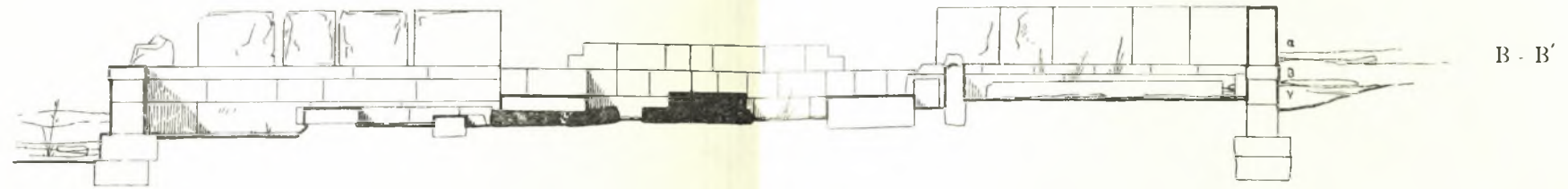
γ'. ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΟΣ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ὁ τετράστυλος ἰωνικὸς ναὸς καὶ τὸ τετράστυλον πρόπυλον κατεσκευάσθησαν συγχρόνως, ἂν καὶ μερικαὶ ἐπουσιώδεις τεχνικαὶ λεπτομέρειαι δυνατὸν νὰ δημιουργήσουν μερικὰς ἀμφιβολίας. Οὕτω π.χ., ἐνῶ οἱ σύνδεσμοι τοῦ προπύλου εἶναι μικροὶ αἱ δὲ αὐλακες ἔχουν τετραγωνικοὺς τόρμους (μῆκ. συνδέσμων 0.17 - 0.18 μ.), οἱ σύνδεσμοι τοῦ στερεοβάτου τοῦ ναοῦ εἶναι κατὰ πολὺ μεγαλύτεροι (0.32 - 0.35 μ.), οἱ δὲ τόρμοι των κατὰ κανόνα ἀνωμάλου κυκλοτεροῦς σχήματος. Προσέτι οὐδεὶς λίθος τῆς κρηπίδος τοῦ προπύλου προσέρχεται ἐκ παλαιότερας χρήσεως, ὡς οἱ λίθοι τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ. Ἄλλ' ἀμφοτέρωθεν οἱ λόγοι οὗτοι δὲν φαίνονται τόσον ἰσχυροί, ἵνα ἐξασθενήσουν τὴν ἄποψιν, ὅτι ἀμφοτέρωθεν αἱ κατασκευαί, τόσον ὀργανικῶς πρὸς τὸ οἰκοδόμημα συνδεδεμένα καὶ ὡς ἐξ ἑνὸς ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου προερχόμεναι, κατεσκευάσθησαν συγχρόνως. Προσέτι ἡ τεχνικὴ λεπτομέρεια, ἡ ἀπαντῶσα εἰς τὸν μοναδικὸν λίθον τοῦ α' ἀναβαθμοῦ τοῦ προπύλου μὲ τὴν μόλις διακρινομένην κατὰ μίττα διακόσμησιν τῆς περιτενείας, ὁμοιάζει πρὸς τὴν τεχνικὴν τοῦ τετραστύλου ναῖσκου Θ, ὁ ὁποῖος ὠκοδομήθη συγχρόνως μετὰ τοῦ τετραστύλου ναοῦ τοῦ οἰκοδομήματος Ε¹, περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰ. Τὰ ἐλάχιστα συντρίμματα κεράμων τῆς στέγης

¹ Ἡπ. Χρον. ἔ.ἀ. σ. 218, πίν. 10β (εἰς τὴν εἰκόνα ἀνεστραμμένον).

Κάτοπις ύπαρχούσης καταστάσεως τῆς ἱερᾶς οἰκίας.

Ἐγκάρσιαι (B-B', A-A') καὶ κατὰ μῆκος (Γ-Γ') τομαὶ τῆς ἱερᾶς οἰκίας.